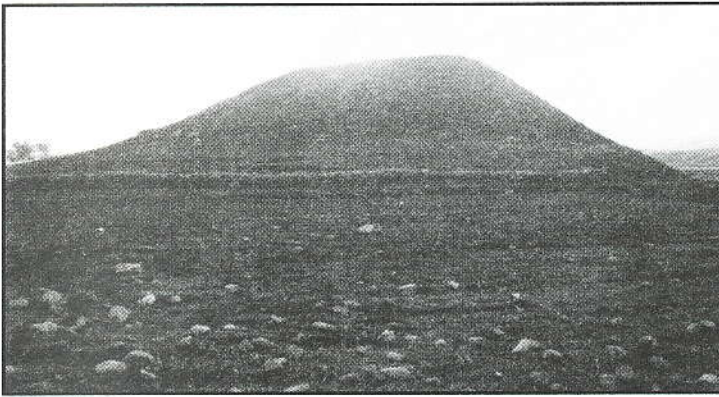

حبيب ا... محموديان
كارشناس ارشد باستان شناسي

ارتباط سياسي - اقتصادي

تمدنهای ایلام و بین النهرین

در ادوار قبل از میلاد

تپه نرگسی ایوان
در مسیر جاده باستانی فلات
مرکزی ایران با بین النهرین

موقعیت و جهت ناهمواری‌ها، این ناحیه کوهستانی از نزولات خجری مناسب برخوردار بوده و همین عامل موجب شده تا رودهای مهمی چون کارون، کرخه، سیمره، زهره، گر، شاهر، کشکان، میمه، دویرج، دز، جراحی و... در محدوده تمدن ایلام باستان جریان داشته باشد.

این رودها منشأ عمده پدید آمدن دشت‌ها و جلگه‌های آباد، وسیع و حاصلخیز در حاشیه جنوب غربی و جنوب رشته کوه زاگرس شده است. امروزه آثار متعددی از گذشته‌ها در کنار این رودها شامل: شهرها، پل‌ها، قلعه‌ها، تپه‌ها و دیگر محوطه‌های باستانی به جای مانده است که بسیاری از آنها مورد بررسی و کاوش قرار گرفته‌اند.

بر روی رودهای کارون، دز، سیمره که یونانی‌ها از آنها به ترتیب به نام‌های «اولئوس»، «کپراتز» و «اوکنو» یاد کرده‌اند، پل‌های متعددی ساخته شده است. تعدد این پل‌ها اهمیت ارتباطی ساکنان این مناطق با دیگر اقوام را نشان می‌دهد.

در محدوده‌ای که امروزه به نظر باستان‌شناسان محل سکونت و حکومت ایلامیان در دوران باستان بوده به دلیل وجود ناهمواری‌ها، نزدیکی به دریا، جهت امتداد کوه‌ها، از اقلیم و آب و هوای مناسبی برخوردار بوده و شرایط مناسبی برای کار کشاورزی و دامپروری ساکنانش فراهم ساخته است. می‌توان گفت این عوامل طبیعی، شرایط زندگی را به شیوه‌های غارنشینی و دشت‌نشینی در دوره‌های مختلف موجب شده است.

منابع اقتصادی

در محدوده تمدن ایلام باستان، منابع عمده اقتصادی وجود داشته که مورد توجه ساکنان بین‌النهرین و دیگر همسایگان بوده است که به برخی از این منابع اشاره می‌شود:

۱- چوب جنگل به دلیل وجود جنگل‌های انبوه بلوط از جمله مهمترین منابع مورد توجه ساکنان بین‌النهرین بوده که از این منطقه به سرزمین

مقدمه

بررسی ارتباط بین تمدنها در ادوار تاریخی از جهات مختلفی مورد توجه باستان‌شناسی است و باستان‌شناسان این مسئله را در بررسی‌ها و کاوش‌های خود مد نظر قرار داده‌اند. تمدن ایلام از جمله تمدن‌های بزرگ دوران باستان است که با تمدن‌های واقع در میان رودان در ارتباط بوده است. هر چند در طول چند دهه اخیر، تلاش‌های همه‌جانبه‌ای برای شناسایی و کشف آثار مربوط به تاریخ ایلام و ارتباط آن با تمدن‌های همسایه صورت گرفته اما به دلیل عظمت و اقتدار این تمدنها در دوران باستان و لزوم شناخت بیشتر در این زمینه کافی به نظر نمی‌رسد؛ لذا در این بررسی محدود، سعی شده تا ضمن ارائه اطلاعات مختصری در زمینه جغرافیای تاریخی ایلام و بین‌النهرین مسئله ارتباط سیاسی و اقتصادی این تمدن‌ها مورد بررسی قرار گیرد.

موقعیت جغرافیایی ایلام و بین‌النهرین

الف: تمدن ایلام بر اساس اظهار نظر باستان‌شناسان، حدود تمدن ایلام باستان که در محدوده زاگرس واقع شده به شرح زیر می‌باشد:

از شمال: راهی که از بابل به هگمتانه متصل می‌شود.

از جنوب: خلیج فارس

از مغرب: حوالی رودخانه دجله در میان رودان.

از شرق: امتداد مسیر شمال غربی - جنوب

شرقی هگمتانه به تنگه هرمز.

زاگرس از جمله منظم‌ترین چین‌خوردگی‌های دوران سوم زمین‌شناسی است که سراسر محدوده غرب فلات ایران را در بر گرفته است و در جهت شمال غربی - جنوب شرقی از منطقه عمومی کردستان شروع و تا حاشیه خلیج فارس امتداد دارد. رشته‌های موازی این رشته کوه و دشت‌های میانکوهی آن، مهمترین پناهگاه برای سکونت انسان‌ها در ادوار مختلف بوده است. به دلیل

میان رودان صادر می‌شد.

۲ - قیر طبیعی در منطقه غرب زاگرس وجود داشته که ساکنان بین‌النهرین برای اندود کشتی‌ها و پشت‌بام خانه‌ها از آن استفاده می‌کردند (مثلاً قیر طبیعی دهلران).

۳ - مس و نقره فلات ایران از طریق ایلام به بین‌النهرین صادر شده است.

۴ - سنگ که در ساخت بناها مورد استفاده قرار گرفته و مورد نیاز ساکنان بین‌النهرین بوده است.

ب: بین‌النهرین

موقعیت و حدود: تمدن‌های بین‌النهرین (سومر، اکد، بابل، آشور) در محدوده شمال، جنوب و حواشی رودهای دجله و فرات و شعباتی که از نواحی کوهستانی ایران به سوی این سرزمین جریان دارند، ایجاد شده‌اند. این تمدن‌ها در دورانی از حیات سیاسی خود تا شام و سواحل دریاهای سیاه و مدیترانه وسعت داشته‌اند. البته در برخی دوره‌ها به سمت شرق محدوده تمدنی آنها گسترش داشته است. به هر حال هسته مرکزی تمدنی بین‌النهرین، حد فاصل و حواشی رودهای دجله و فرات و شعبات رودهای زاب علیا و سفلی و دیاله بوده که از نواحی زاگرس ایران وارد رودخانه دجله شده‌اند.

در بین‌النهرین سه مشخصه طبیعی مشاهده می‌شود:

۱ - کوههای توروس و آنتی‌توروس در آسیای صغیر و ادامه کوههای زاگرس در شمال عراق که دارای آب و هوای کوهستانی است.

۲ - غرب و جنوب غربی بین‌النهرین که به بادیه‌الشمال معروف است و دارای اقلیم خشک و سوزان و بیابانی است.

۳ - جنوب و جنوب شرقی بین‌النهرین به دلیل وجود رودهای پر آب دجله و فرات و شعباتی که از دامنه‌های غربی زاگرس وارد دجله می‌شوند، دارای جلگه‌های حاصلخیز بوده و مهد تمدن و فرهنگ باستانی بین‌النهرین را تشکیل می‌دهد.

منابع اقتصادی بین‌النهرین

۱ - حاصلخیزی اراضی و پیشرفت صنایع کشاورزی، وسایل شخم‌زدن، شیوه‌های ایجاد کانال‌های آب

۲ - قشلاقی بودن بین‌النهرین برای فعالیت‌های دامداری.

۳ - پیشرفت صنایع ارتباط دریایی.

۴ - راه‌های ارتباطی به سمت فلات ایران.

۵ - خاک مناسب دلتای فرات برای تهیه خشت و آجر.

۶ - بهره‌گیری از رودهای دجله و فرات برای امور حمل و نقل و داد و ستد با دیگر اقوام.

تاریخ ایلام و بین‌النهرین

الف: تاریخ ایلام

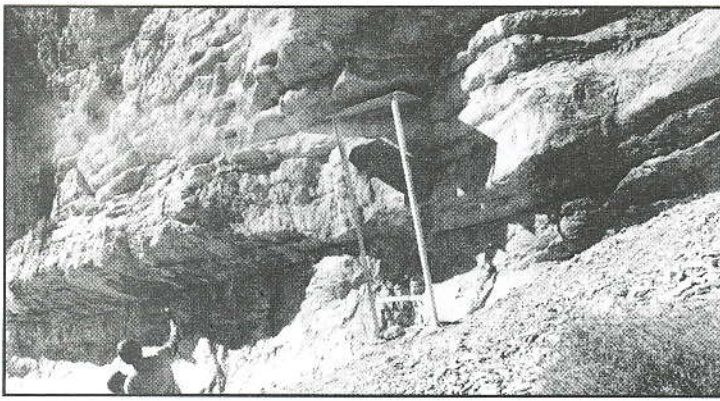
ورود ایلام به صحنه تاریخ، به اواخر هزاره چهارم و اوایل هزاره سوم قبل از میلاد برمی‌گردد، به طوری که این تمدن مهم و مقتدر باستانی از ۳۰۰۰ سال ق.م تا ۶۴۴ ق.م؛ یعنی حدود ۲۵ قرن حیات سیاسی داشته است.

در منابع مختلف سلسله‌های حکومتی ایلام به نام‌های آوان AWAN، سیماش SIMASH، اپارت EPART، ایکیهالکی IGI - Halki، شوتروکها SHUTRUK و ایلام نو معرفی شده‌اند.

بر اساس اظهارات باستان‌شناسان از جمله فرانسوا والا، جورج کامرون، والتر هینس، پیرامیه و خانم اریکا مناطقی که آثار ایلامیان در آن مشاهده شده عبارتند از:

ارجان بهبهان، شوش، هفت‌تپه، چغامیش، چغازنبیل، ملیان فارس، نقش رستم، لیان بوشهر، شهداد کرمان، حاجی‌آباد فارس، تپه موسیان، تپه علی‌کش دهلران، تپه بزم‌مرده دهلران، سیلک کاشان، اشکفت سلمان، کول فره و...

پایتخت‌های مهم حاکمان ایلامی عبارتند از: شوش و ماداکتو و در مواردی شهر Der (احتمالاً بدره در استان ایلام) هم ذکر شده است و قایدالو یا

سنگ نوشته
مربوط به دوران آشوریان در روستای
گُل گُل از توابع استان ایلام

کاوش‌های باستان‌شناسی در شوش آثاری از دوره اوروک را پیدا نموده است. مَهرهای ساخته شده از سنگ و آن هم به شکل کروی و یا به شکل سر حیوان و نیز پدیدار شدن سفال خاکستری از جمله اختراع دوره اوروک بوده است.

آثار مربوط به دوره معروف به جمدت نصر در شهر جمدت نصر نزدیک بابل در عراق و نیز در تپه‌های دهلران، موسیان و شوش به دست آمده است.

استفاده از علائم، به جای تصویر در تحولات مربوط به خط از یافته‌های دوره جمدت نصر به شمار می‌رود. «۳۱۰۰ تا ۲۹۰۰ ق.م.»

در اینجا ملاحظه می‌شود ارتباطی بین آثار به دست آمده از تمدن‌های ایلام و بین‌النهرین وجود داشته است.

برخی رویدادها در تاریخ ایلام و بین‌النهرین

در دوره حکومتی سلسله اول کیش، اُنمباراکسی به ایلام لشکرکشی نمود که در این یورش غنائم زیادی نصیب او شد. در اواسط هزاره سوم قبل از میلاد کوریشک پادشاه ایلام به شهر اور لشکرکشی می‌کند که به پیروزی ایلام می‌انجامد و حتی شاه اور به اسارت در می‌آید.

در ۲۵۰۰ ق.م سلسله اوان در ایلام تأسیس می‌شود. تحولات این دوره با رقابت ایلام با سومری‌ها و روابط بیشتر شمال و جنوب در بین‌النهرین استمرار می‌یابد.

در فاصله ۲۳۷۱ تا ۲۳۱۶ ق.م همزمان با پادشاهی سارگن در آکد «لوح - ایشان» در ایلام به پادشاهی می‌رسد. سارگن در این دوره به ایلام یورش می‌برد اما حکومت شاه ایلام ادامه پیدا می‌کند.

اتحاد پادشاه ایلام و حاکم وارهشی علیه ریموش پسر سارگن نتیجه‌ای برای ایلام در بر ندارد. درگیری و جنگ بین ایلام و بین‌النهرین در دوره

خایدالو هم در برخی دوره‌ها مرکز حکومت بوده است.

شخصیت‌های مهم در حکومت ایلام عبارت بوده‌اند از:

۱ - شاه ایلام ۲ - نایب السلطنه ۳ - شاهزاده شوش

که بالاترین مقام همان شاه ایلام بوده است.

ب: تاریخ بین‌النهرین

بر اساس اظهار نظر باستان‌شناسان ساکنان بین‌النهرین در هزاره پنجم قبل از میلاد در منطقه خود و برکنار رودهای دجله و فرات سکونت داشته‌اند. در بین‌النهرین سفلی تمدن‌های سومر و آکاد در هزاره سوم ق.م ایجاد شده‌اند. شهرهای مهم این تمدن‌ها عبارتند از: اریدو، اور (OUR)، لارسا، لاگاش، اوروک و نیپور.

در بین‌النهرین وسطی شهرهای بابل، کیش، سیپار و بورسیا دارای اهمیت بوده‌اند. در آغاز هزاره دوم قبل از میلاد با اتحاد دو تمدن سومر و آکاد دولت مقتدر بابل در این ناحیه از جهان تشکیل شد. دولت آشور در بین‌النهرین علیا دارای اقتدار بوده است. آشوریان در کنار رود دجله استقرار داشته‌اند. شهرهای آشور، کالهو (کالاه) در ساحل رود زاب علیا و نینوا در مقابل شهر موصل فعلی پایتخت‌های این دولت را تشکیل می‌داده‌اند. آریائیلو (ارییل) و آراب‌ها (کرکوک) در فاصله دو شاخه زاب علیا و سفلی از جمله شهرهای دیگر تمدن آشور بوده‌اند.

ارتباط تمدنی ایلام و بین‌النهرین

در برخی منابع از جمله کتاب تاریخ ملل قدیم آسیای غربی آمده است که: فلات ایران مدتها قبل از جلگه دجله و فرات مسکون بوده است. در فاصله ۴۰۰۰ سال تا ۳۴۰۰ ق.م در دوره معروف به العبید اقوامی از آسیای مرکزی و فلات ایران به بین‌النهرین مهاجرت نموده‌اند که آثار آنها در اور، اوروک، لاگاش و اریدو دیده شده است.

پادشاهی هلو پادشاه سلسله اوان ادامه می‌یابد اما در زمان هیتا شاه همین سلسله با نارام‌سین شاه آلد مرزهای دو کشور آرام بوده و معاهده صلح و اعتماد بین ایلام و آلد منعقد شده است. در یک لوح صلح که به دست آمده چنین ترجمه شده است:

« من هیتا شاه ایلام، دوست و متحد نارام‌سین، شاه آلد، هستم، هر کس دوست نارام‌سین باشد، دوست من است و هر که دشمن نارام‌سین باشد، دشمن من است. »

والتر هینس این قرارداد را نوعی قرارداد دیپلماسی می‌داند چون جنگی بین این دو پادشاه رخ نداده که صلحی برقرار شده باشد. نمونه دیگر از ارتباط حکومت‌های ایلام و بین‌النهرین را می‌توان در زمان آخرین پادشاه سلسله اوان یعنی کوتیک اینشوشیناک ملاحظه نمود که پادشاهی او با حکومت «شار - کالی - شاری» حاکم آلد مقارن بوده است. قوم گوتی در این دوره به محدوده حکومت ایلام هجوم می‌برد و به مدت ۱۰۰ سال بر مناطقی از ایلام تسلط پیدا می‌کند و دوره فترت آوان و سمیاش، ایالت‌های ایلام منسوب به این دوره است. به نظر می‌رسد ایلام دست نشانده حاکم لاگاش بوده و معبدی هم در این شهر به وسیله ایلامی‌ها ساخته می‌شود.

در قرن دوم بعد از سلسله اوان، اورنامو حکومت سلسله سوم اور را به دست می‌گیرد. ایشان نیمه مستقل و سیماش آزاد و بدون تاریخ است. شولگی پادشاه سلسله سوم اور جمعیت مزدوران ایلامی را برای تسلط بر ایلام تشکیل داده است.

در سال‌های بین ۲۰۳۸ تا ۲۰۰۶ ق.م درگیری بین تمدن‌های ایلام و بین‌النهرین استمرار می‌یابد. شهرهای شوس و آوان دوبار دست به دست گردید تا اینکه هوتران - تمپت (HUTRAN - TEMPT) به اور لشکرکشی نمود و پادشاه این کشور را به اسارت خود درآورد. مجسمه خدای نانا (خدای معروف سومر) به ایلام آورده شد و ساکنان اور را

آزرده خاطر ساخت. اما در مرحله بعدی جنگ‌های دو تمدن با پیروزی اور رقم خورد و مجسمه نانا آزاد گشت. حکومت سمیاش در سال ۱۸۵۰ سقوط می‌کند و سلسله اپارت در ایشان تأسیس می‌گردد.

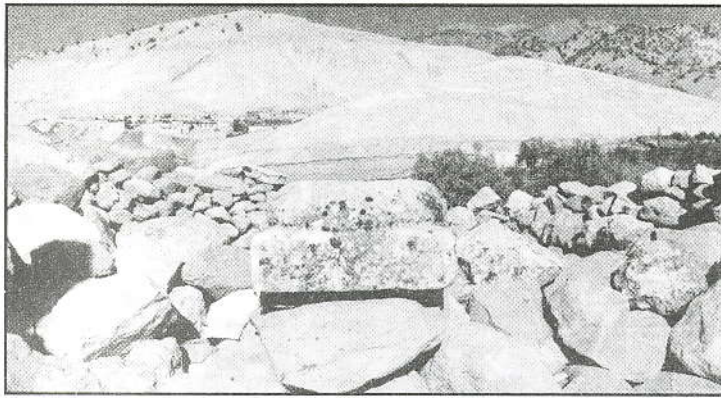
در فاصله سال‌های ۱۷۹۲ تا ۱۷۵۰ ق.م حمورابی در بابل به قدرت می‌رسد. قانون نامه حمورابی که بر روی سنگی به ارتفاع ۲/۴۵ متر نوشته شده منسوب به این پادشاه است. این مجسمه سنگی در حفاری‌های شوش به دست آمده است. نکته قابل ذکر در این مورد این است که ایلامی‌ها قبل از حمورابی اقدام به تدوین قوانین قضایی نموده‌اند. «آنا - هوشو» شاهزاده شوش یک لوح سنگی که قوانین قضایی بر روی آن حک شده بود، در بازار پایتخت نصب کرده بودند که به «سنگ پادمان عدالت» معروف بوده است. از جمله سلسله‌های حکومتی ایلام سلسله ایکهالکی است که در ۱۴۰۰ ق.م حاکمیت ایلام را به دست می‌آورد.

اونتاش گال از حاکمان قدرتمند ایلامی است که شهر اونتاش را ساخت و زیگورات چغازنبیل در خوزستان از جمله آثار دوره حکومت اوست. اونتاش گال شوش را به عنوان پایگاه حمله به بابل قرار داد. این پادشاه در جنگ با ساکنان بین‌النهرین پیروز شد.

کیدین هوتران پادشاه ایلامی هم به جنگ با پادشاهان بین‌النهرین ادامه می‌دهد و شهر نینوا را هم تصرف می‌کند. جانشینان این پادشاه از جمله شتروک - ناهوته نیز با اقتدار تمام حکومت می‌کنند و شوش را مرکز حکومت قرار می‌دهد.

این پادشاه قوم کاسی را که قبلاً بر جنوب بین‌النهرین مسلط شده بودند، از بابل می‌رانند و این شهر خراجگزار دولت ایلام می‌شود «۱۱۵۵ ق.م». در سال ۱۱۱۴ تا ۸۱۴ ق.م تاریخ ایلام در هاله‌ای از تاریکی فرو می‌رود و اطلاعات مناسبی مربوط به این دوره به دست نیامده است.

سلسله پادشاهان ایلام نو در سال ۷۴۳ ق.م

پایه ستون سنگی
در محوطه باستانی میمه زرین آباد
در مسیر ارتباطی ساکنان صمیره
باستان با تمدنهای (میان رودان)

فرهنگ هم پرداخته‌اند.

قسمت غمده‌ای از تجربیات ارزنده زندگی بشر در ادوار پیشین حاصل تفکر، اندیشه و ارتباط تمدنی این اقوام در این سرزمین‌ها بوده است.

منابع و مآخذ:

- بهمنش، احمد، تاریخ ملل آسیای غربی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۴.
- صراف، محمدرحیم، نقوش برجسته ایلامی، انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۲.
- مالووان، م.ا.ل. بین‌النهرین و ایران باستان، ترجمه رضا مستوفی، دانشگاه تهران ۱۳۷۲.
- شی‌یرا، ادوارد، الواح یابل، ترجمه علی‌اصغر حکمت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵.
- کرچی، یاروسلاو، تمدن‌های آسیا و خاور میانه، ترجمه خسرو قدیری، انتشارات همشهری، ۱۳۷۸.
- مجیدزاده، یوسف، تاریخ و تمدن ایلام، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۰.
- پیرامیه، تاریخ عیلام، ترجمه شیرین بیانی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.
- واندربرگ، لویی، باستان‌شناسی ایران باستان، ترجمه عیسی بهنام، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۴۸.
- محمودیان، حبیب‌الله، راه‌ها و معابر باستانی غرب زاگرس در دوران پارت و ساسانی، سبزویش، ۱۳۷۷.
- گریشمن، رومن، ایران از آغاز تا اسلام - ترجمه محمدمعین، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۲.
- هوار، کلمان، ایران و تمدن ایرانی، ترجمه حسن انوشه، امیرکبیر، ۱۳۶۳.
- کامرون، جرج، ایران در سپیده دم تاریخ، ترجمه حسن انوشه، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴.
- بهزادی، رقیه، تمدن‌های کهن در آسیای مرکزی، فلات ایران، موسسه چاپ دانش، وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳.

با حکومت هومیان - نیکاش اول شروع شد که در زمان ایشان و جانشینانش ارتباط بین ایلام و ساکنان بین‌النهرین استمرار داشته و بیشتر با یکدیگر به جنگ و درگیری پرداخته‌اند.

کودور ناهونته مرکز حکومت ایلام را به ماداکتو منتقل می‌کند و سپس شهر قایدالو (خایدالو) احتمالاً خرم‌آباد فعلی به پایتخت این تمدن باستانی برگزیده می‌شود.

در ۶۸۹ ق.م هومیان هالتاش دوم شاه ایلام هدایایی از شاه بابل دریافت می‌کند تا او را به حمایت از خود علیه آشوری‌ها وادار نماید.

آشوربانی پال در فاصله ۶۸۸ تا ۶۲۸ همزمان با اورتاکی در ایلام به حکومت می‌رسد. پادشاه ایلام به طور ناگهانی به بابل یورش می‌برد اما موفق نمی‌شود. عاقبت آشوربانی پال در سال ۶۴۸ ق.م با یورش به ایلام این تمدن باستانی را شکست می‌دهد ولی زمان زیادی طول نمی‌کشد که آشوریان مغلوب حکومت مقتدر هخامنشیان می‌شوند. سنگ نوشته آشوری در منطقه ملکشاهی ایلام حوادث مربوط به یورش آشوربانی پال به ایلام را منعکس کرده است.

نتیجه گیری

در این مقاله وضعیت جغرافیایی تمدن‌های ایلام و بین‌النهرین، حدود و موقعیت آنها و برخی رویدادهای این منطقه که بین این تمدن‌ها در ادوار مختلف رخ داده بود، بررسی شد. به منابع اقتصادی دو تمدن و چگونگی بهره‌گیری از این منابع پرداخته شد. حاصل اینکه ایلام به عنوان یکی از تمدن‌های بزرگ باستانی در موقعیتی حائل بین فلات مرکزی ایران و میان رودان واقع شده و مسیر ارتباطی شرق و غرب در دنیای باستان بوده است. شرایط و موقعیت این تمدن‌ها موجب شده تا در صحنه‌هایی از تاریخ به جنگ و درگیری بپردازند و در صحنه‌های دیگر به رقابت تمدنی خود ادامه دهند؛ هر چند علاوه بر تهاجم به تبادل فرهنگ و تمدن